

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XXXVIII, 1

SECTIO B

1983

Zakład Hydrografii Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UMCS w Lublinie

Tadeusz WILGAT

Projekt systemu obszarów chronionych województwa zamojskiego

Проект комплекса заповедных территорий Замойского воеводства

Project of a System of Conserved Areas in the Zamość District

WSTĘP

Racjonalna gospodarka wymaga ochrony całego środowiska geograficznego przed degradacją jego zdolności produkcyjnych i walorów krajobrazowych. Ochronę poszczególnych elementów i całości środowiska realizuje się w różnoraki sposób. Do podstawowych form należy ochrona przestrzenna. Jej wprowadzenie na początku XIX wieku (pierwszy rezerwat powstał w Danii w 1805 r.) uzasadnione było chęcią zachowania najcenniejszych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym fragmentów powierzchni geograficznej. W Polsce podstawę prawną ochrony przestrzennej stanowi *Ustawa o ochronie przyrody z 1949 r.*, regulująca tworzenie parków narodowych i rezerwatów przyrody, jak również pomników przyrody, których zadaniem jest zabezpieczenie obiektów przyrodniczych, ale które mogą również obejmować małe fragmenty powierzchni. Szybki rozwój gospodarczy w okresie powojennym, pociągający za sobą degradację środowiska, oraz równoległe postępujący gwałtowny wzrost potrzeb rekreacyjnych sprawiły, że dotychczasowe formy ochrony przestrzennej okazały się niewystarczające. W latach siedemdziesiątych wprowadzono więc formy nowe: parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu (Kozłowski 1973). Powoływanie ich leży w gestii rad narodowych stopnia wojewódzkiego. Do końca 1982 r. powstało w Polsce 17 parków krajobrazowych, a w 8 województwach zatwierdzono obszary chronionego krajobrazu. Różnice

zainwestowaniu i gęstym zaludnieniu, co przekreśla lub bardzo utrudnia pełnienie przez nie funkcji łączników ekologicznych. Jednakże sprawa powiązania obszarów chronionych w duże kompleksy jest niezmiernie ważna, zwłaszcza wobec istniejących tendencji traktowania obiektów przemysłowych jako głównego czynnika ożywienia gospodarczego, co prowadzić może do lokalizowania ich wszędzie, gdzie nie ma przeciw temu zakazów, a więc i w wąskich przestrzeniach pozostających między obszarami chronionymi. Koncepcja tworzenia systemu ochrony terytorialnej w skali województwa czy makroregionu musi brać pod uwagę to zagadnienie.

W celu prawidłowego zaprojektowania ochrony przestrzennej w obrębie większego terytorium należy przeprowadzić waloryzację całej jego powierzchni. Podstawowym kryterium waloryzacji winny być walory przyrodnicze i rekreacyjne terenu. Na tej podstawie można wydzielić obszary z wiodącą funkcją naukową i te, w których główną lub przynajmniej znaczącą rolę odgrywa czy może odgrywać rekreacja. Przyjęcie wymienionych kryteriów wydaje się najwłaściwsze dla racjonalnego procesu planowania wszystkich funkcji, łącznie z gospodarczymi. Pierwszeństwo kryterium przyrodniczego wynika z nadrzędnego znaczenia nauki, która — oprócz realizowania własnych celów — służy prawidłowemu wykorzystaniu środowiska geograficznego. Naturalne warsztaty pracy naukowej, jakimi są rezerваты i parki narodowe, powinny zatem korzystać z priorytetu przy kwalifikowaniu terenów i przyznawaniu im funkcji naczelnych.

Wysunięcie jako następnego kryterium walorów rekreacyjnych nie wynika z nadrzędności funkcji rekreacyjnej w stosunku do pozostałych funkcji gospodarczych. Argumentem za taką kolejnością jest to, że do zaspokajania potrzeb rekreacyjnych wymagane są wyższe walory środowiska i że wiele obszarów nie odpowiada takim wymogom, natomiast mogą być one wykorzystane gospodarczo. Są jeszcze dodatkowe argumenty. Po pierwsze — obsługa rekreacji stanowi również działalność gospodarczą, która może mieć duże znaczenie społeczne. Po wtóre, wykorzystanie rekreacyjne terenu nie musi kolidować z wieloma innymi funkcjami gospodarczymi. Po trzecie, przeznaczenie terenu na potrzeby rekreacji nie przekreśla możliwości zmiany jego funkcji na inną, o ile zajdzie taka konieczność. Natomiast przystosowanie terenów silnie przekształconych przez gospodarkę do celów rekreacyjnych niemal z reguły jest niemożliwe lub przynajmniej bardzo trudne.

Przedstawione argumenty uzasadniają wysunięcie na plan pierwszy kryterium przyrodniczego i rekreacyjnego przy kwalifikowaniu terytorium w celu jego ochrony i właściwego wykorzystania. Ponadto potwierdzają wysunięty już wniosek o celowości planowania obszarów

chronionych raczej w nadmiarze niż w sposób minimalistyczny. Dotyczy to zwłaszcza najniższej kategorii, to znaczy obszarów chronionego krajobrazu. Chroniąc je przed użytkowaniem gospodarczym, mogącym obniżać ich naturalne walory, stwarza się rezerwę terenową, która może być w przyszłości wykorzystana do pełnienia różnych funkcji. Nieuzasadnione są przeto obawy, że tworzenie obszarów chronionych ogranicza możliwości gospodarki. Wpływa natomiast, i to przeważnie pozytywnie, na zmianę kierunków i form gospodarowania.

Waloryzacja przyrodnicza i rekreacyjna wymagają nieco odmiennego podejścia. Podstawową cechą przy waloryzowaniu przyrodniczym jest stan zachowania ekosystemów. Im ekosystem jest bardziej zbliżony do naturalnego, tym bardziej wart jest ochrony. Na ochronę zasługują również elementy środowiska, jeżeli odznaczają się specyficznymi walorami naukowymi lub estetycznymi. W zależności od wielkości powierzchni tereny najcenniejsze chronione są jako parki narodowe, rezerwaty, a nawet jako pomniki przyrody. Przy waloryzacji rekreacyjnej na plan pierwszy wysuwa się piękno krajobrazu. Nie jest to jedyna podstawa waloryzacji, ale ma znaczenie zasadnicze. Podkreślić jednak należy, że oba rodzaje waloryzacji są od siebie zależne. Krajobraz jest związany ze środowiskiem. Wielu badaczy traktuje nawet te pojęcia jako synonimy. Nie podzielając takiego stanowiska uważamy, że krajobraz stanowi formę widzialną, w której uzewnętrznia się środowisko. Tak więc środowisku naturalnemu odpowiada naturalny krajobraz, a środowisku przekształconemu działalnością gospodarczą krajobraz antropogeniczny różnego typu — rolny, miejski, przemysłowy, górniczy itd. Piękno krajobrazu zależy jednak nie tylko i nawet nie w pierwszym rzędzie od stanu jego przekształcenia. Naturalny krajobraz nie musi mieć dużych walorów estetycznych, natomiast krajobraz o cechach antropogenicznych może odznaczać się wybitnymi walorami. Elementy wprowadzone do krajobrazu przez człowieka podnoszą lub obniżają pierwotne wartości estetyczne terenu. Analiza środowiska i krajobrazu uzupełniają się zatem i wzajemnie sobie służą, ale jako kryterium przy waloryzacji dla potrzeb rekreacyjnych na pierwszy plan wysunąć trzeba walory krajobrazowe.

METODYKA OPRACOWANIA

Zagadnienia ochrony terytorialnej w woj. zamojskim były poruszane w wielu publikacjach. Dużo uwagi poświęcili im zwłaszcza D. Fijałkowski i K. Izdebski, których zasługą jest projekt utworzenia Roztoczańskiego Parku Narodowego (Fijałkowski, Izdebski 1972).

Wysuwano też koncepcje parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu i rejonów turystycznych (Fijałkowski 1972, 1974, 1975, Mileska 1963, Ochrona walorów i zasobów... 1973, Plan zagospodarowania... 1969, Wilgat 1974, 1979). Koncepcje te jednak odznaczają się jednostronnością podejścia lub nadmiernym stopniem zgeneralizowania, aby można oprzeć na nich praktyczne działania na rzecz obszarów chronionych. Z myślą o realizacji systemu obszarów chronionych w woj. zamojskim podjęto przeto opracowanie, stanowiące próbę kompleksowego rozwiązania problemu.

Z założeń ogólnych wynika tok działania przy waloryzacji terenu dla jego ochrony. Pierwszym zadaniem jest wyznaczenie terenów o wartościach przyrodniczych środowiska uzasadniających projekt utworzenia tam rezerwatów, ewentualnie parku narodowego. Pozostałe obszary należy zwaloryzować w czterech klasach: a) tereny o dużych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, zasługujące na ochronę jako parki krajobrazowe, b) tereny o walorach mniejszych mogące uzyskać status obszarów chronionego krajobrazu, c) tereny, które z racji ich położenia oraz cech środowiska winno się przeznaczyć na strefy osłony lub korytarze środowiskowe według nomenklatury ESOCh, d) pozostałe tereny nie przewidziane do ochrony przestrzennej.

Podstawowe znaczenie dla wyników opracowania ma metoda zastosowana przy waloryzowaniu. W literaturze polskiej i obcojęzycznej znaleźć można wiele różnych metod kwalifikowania terenu (Bartkowski 1971, 1974, Dubel, Szczygielski 1982, Kostrowicki 1970, Mileska 1963, Nowacka (w druku), Radziejowski 1979, Warszńska 1974, Wartości środowiska... 1972, Zamość i Zamojszczyzna... 1969). Różnice metod wynikają 1) z wielkości opracowywanego obszaru, narzucającej skalę szczegółowości, 2) z charakteru środowiska, zmuszającego do stosowania odpowiednich kryteriów oceny, które pozwalają na uchwycenie specyfiki terenu (np. inaczej musi się waloryzować teren górski, inaczej nizinny, odmiennie teren bogaty w zjawiska wodne od pól suchego) oraz 3) ze stanu poznania środowiska, od czego zależeć może ilość i rodzaj zastosowanych kryteriów oceny. Wyniki zależą też — i to bez względu na zastosowaną metodę — od czynników o charakterze subiektywnym: 1) od stopnia znajomości terenu przez badacza (inaczej widzi teren człowiek stale z nim związany, a inaczej przybysz) oraz 2) od percepcji krajobrazu przez osobę dokonującą kwalifikacji, na co wpływ wywierają zarówno osobowe cechy badacza, jak i czynnik społeczny.

Istotną rolę w ocenie walorów terenu odgrywa też wielkość potrzeb rekreacyjnych. Duże zapotrzebowanie na obszary wypoczynkowe obniża próg wymagań, co rzutuje na stosowane kryteria oceny. Należy pod-

kreślić, że żadna z metod nie pozwala uniknąć całkowicie subiektywizmu w ocenie walorów terenu. Dążenie jednak do zobiektywizowania procesu kwalifikowania terenu jest konieczne.

Przystępując do opracowania województwa zamojskiego zdecydowano z uwagi na dużą powierzchnię (6980 km²) przeprowadzić analizę elementów środowiska na mapach w podziałce 1:25 000 lub 1:20 000 (lasy), natomiast wyniki przedstawić na mapach w podziałce 1:100 000. Środowisko przyrodnicze w obrębie województwa jest bardzo urozmaicone, jednakże nie przedstawia skrajnych kontrastów. Zmusza to do stosowania kryteriów na tyle czułych, aby zróżnicowanie zarysowało się w sposób wyraźny. Stan poznania środowiska w województwie zamojskim jest generalnie biorąc dobry. Wprawdzie nie wszystkie elementy środowiska mają równie dokładne opracowania, ale niemal wszystkie poznane są w zakresie umożliwiającym niezbędną analizę.

Biorąc pod uwagę wielkość województwa oraz charakter i stan poznania środowiska uznano za celowe przyjęcie metody pracy zastosowanej do kwalifikowania terenu w kilku powiatach byłego województwa lubelskiego (Wilgat 1971), modyfikując ją z uwagi na inny nieco cel obu opracowań. Pierwszy etap pracy polegał na analizie elementów środowiska na podstawie istniejących map i literatury oraz materiałów archiwalnych Zakładu Hydrografii UMCS,* jak również materiałów zebranych w różnych instytucjach.**

Cel opracowania nie wymaga traktowania poszczególnych elementów środowiska z jednakową szczegółowością. Marginesowo tylko zajęto się zagadnieniami klimatycznymi, gdyż nie mają one wpływu na typowanie obiektów do ochrony przestrzennej w skali województwa, które odznacza się małym zróżnicowaniem hipsometrycznym. Szczegółowej analizie poddano trzy elementy: rzeźbę terenu, wody i szatę roślinną — każdemu poświęcając odrębne ujęcie kartograficzne. Natomiast pozostałe elementy środowiska — gleby, podłoże skalne i faunę — potraktowano jako kryteria uzupełniające, które mogą modyfikować ocenę walorów, dokonaną na podstawie kryteriów głównych.

Pierwszy etap pracy pozwolił już — dzięki istniejącym opracowaniom specjalistycznym (Czerwiński 1970, Fijałkowski 1972,

* Wykorzystano 10 prac magisterskich z zakresu ochrony środowiska w woj. zamojskim i 31 prac dotyczących problematyki wodnej tego regionu (w tym 29 prac magisterskich).

** Instytucje w Zamościu: Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego, Wydział Turystyki UW, Wydział Gospodarki Wodnej, Geologii i Ochrony Środowiska UW, Ośrodek Badań Środowiska, Samodzielna Pracownia Badań i Kontroli Środowiska, Wojewódzki Konserwator Przyrody oraz Okręgowy Zarząd Lasów Państwowych w Lublinie.

1974, 1975, Fijałkowski, Izdebski 1957, Izdebski 1962 a, b. 1963, 1967) — na wytypowanie większości obiektów do ochrony rezerwatowej. Etap drugi winien doprowadzić do waloryzacji krajobrazu. Punkt wyjścia stanowiły mapy wykonane w etapie pierwszym — rzeźby terenu, wód i lasów, jako elementów przyrodniczych odgrywających główną rolę krajobrazową. Na podstawie map analitycznych przygotowano mapę, którą nazwano waloryzacyjną, ponieważ umieszczone na niej elementy środowiska przedstawione są w sposób podkreślający ich rolę przyrodniczą i przede wszystkim krajobrazową.

Waloryzowanie krajobrazu na podstawie analizy kartograficznej wykorzystującej wyłącznie istniejące materiały nie może być w pełni zadowalające. Oprócz cech krajobrazu, które dają się ocenić na podstawie analizy materiałów kartograficznych, istnieją cechy, których nie można odczytać z map, a które wpływają na odbiór wrażeń przez ludzi. O percepcji krajobrazu antropogenicznego decyduje w dużej mierze jego harmonijność, która zależy od układu elementów składających się na całość krajobrazu — pól, łąk, wód, roślinności śródpolnej i wszelkiego rodzaju budowli. Tę cechę krajobrazu można ocenić tylko wizualnie.

Ze względu na konieczność bezpośredniego zetknięcia z terenem wyniki analizy kartograficznej poddano weryfikacji terenowej. Pracę tę podjęło osiem osób. Mimo że przeprowadzone badania miały charakter przeglądowy, można było je uznać za wystarczające do sprawdzenia i uzupełnienia wstępnego opracowania kameralnego. Zadowalające wyniki osiągnięto dzięki temu, że kilka gmin miało już, uprzednio wykonaną w ramach prac magisterskich, waloryzację krajobrazu i że duża część województwa jest dobrze znana osobom biorącym udział w opracowaniu. Mogą nasuwać się wątpliwości, czy waloryzacja krajobrazu dokonywana przez kilka osób będzie jednorodna i czy nie zwiększy subiektywizmu wyników. O jednorodności waloryzacji w dużej mierze decyduje pierwszy etap opracowania, oparty na jednolitych kryteriach. Subiektywizmowi natomiast starano się zapobiec przez wzajemne konsultacje, przez porównywanie ocen tego samego terenu dokonanych przez różne osoby i przez uzgadnianie ocen na granicach opracowywanych części województwa. Ważnym czynnikiem redukującym nadmierny subiektywizm jest fakt, że wszyscy biorący udział w opracowaniu znają tereny leżące poza granicami wycinka, który był im przydzielony do badania. Ułatwia to konfrontowanie ocen. Można przeto sądzić, że dzięki podjętym staraniom subiektywizm, nieunikniony przy tego typu pracy, został znacznie ograniczony.

Mapa waloryzacyjna zawiera kilka rodzajów oznaczeń. Barwną sygnaturą powierzchniową przedstawiono główne formy użytkowania grun-

tów. Zaznaczono wszystkie powierzchnie leśne wychodząc z założenia, że las odgrywa wielką rolę w środowisku i krajobrazie. Rola ta jednak może być różna, dlatego wyodrębniono te kompleksy leśne, które przedstawiają większą wartość przyrodniczą z uwagi na występowanie interesujących zespołów roślin oraz licznych gatunków roślin rzadkich. Ponadto wyróżniono powierzchnie starodrzewu jako tereny specjalnie interesujące nie tylko pod względem przyrodniczym, ale i krajobrazowym. Oznaczono na mapie powierzchnie łąkowe, jako element krajobrazu o specyficznym charakterze. Generalnie biorąc łąki zostały silnie przekształcone przez gospodarkę. Zachowały się jednakże fragmenty z roślinnością interesującą pod względem botanicznym i te zostały wydzielone.* Obszar nie pokryty sygnaturą barwną odpowiada gruntom ornym. Podkreślić trzeba, że tereny użytkowane rolniczo odgrywają w krajobrazie istotną rolę, która w dużym stopniu zależy od charakteru rolnictwa. Jednakże w opracowaniu nie można było dokonać kwalifikacji terenów rolniczych z punktu widzenia ich roli krajobrazowej. Aspekt ten brany był natomiast pod uwagę przy waloryzacji krajobrazu.

Ważne dla oceny terenu cechy zaznaczono za pomocą szrafowania. Poza wymienionymi kompleksami leśnymi i łąkowymi szrafurą oznaczono tereny charakteryzujące się urozmaiconą rzeźbą. Ponadto cały teren województwa sklasyfikowano pod względem walorów krajobrazowych. Wyróżniono cztery kategorie terenów: o wybitnych walorach krajobrazowych, o walorach dużych, średnich i małych. Gęstość kreskowania odpowiada atrakcyjności krajobrazowej.

Wymienione rodzaje sygnatur posłużyły do kwalifikowania całej powierzchni województwa, pozostałe sygnatury służą do wprowadzenia na mapę elementów dodatkowych, ograniczonych powierzchniowo. Zastosowano w tym celu różne rodzaje oznaczeń — liniowe, powierzchniowe i punktowe.

Sygnaturą liniową oznaczono rzeki. Wyeksponowano jedynie te, które wyróżniają się pod względem krajobrazowym. Nie jest to kwalifikacja precyzyjna. Krajobrazowa rola rzek zależy od wielu czynników: ilości wody, spadku rzeki, kształtu koryta, ale także od charakteru doliny i od roślinności w otoczeniu rzeki. Duże znaczenie ma również zagospodarowanie rzeki i doliny, a zwłaszcza uregulowanie koryta. Oznaczając rzeki na mapie waloryzacyjnej nie można było wszystkich tych aspektów uwzględnić. Oznaczono więc rzeki większe (nawet z odcinkami uregulowanymi) oraz te ciekі mniejsze, których atrakcyjność krajobrazową rozpoznano w badaniach dawniejszych lub w czasie przeglądu terenowego. Liniami oznaczono także granice aktualne i perspektywiczne

* Głównie na podstawie opinii prof. D. Fijałkowskiego.

Roztoczańskiego Parku Narodowego oraz granicę zatwierdzonej strefy jego osłony (S m o g o r z e w s k i 1981).

Na mapie wprowadzono szereg sygnatur mających za zadanie zwrócić uwagę na ważne dla waloryzacji terenu zjawiska i cechy środowiska. Kilka znaków dotyczy rzeźby terenu. Sygnaturą liniową oznaczono krawędzie i wysokie, strome zbocza dolin, jako formy zaznaczające się bardzo wyraźnie w krajobrazie i stwarzające warunki dla szerokich widoków. Zaznaczono ostańce, które w rzeźbie, zwłaszcza Roztocza, odgrywają ważną rolę. Naniesiono wydmy i zespoły wydym, wprowadzające duże urozmaicenie w płaskie tereny równin piaszczystych.

Ze zjawisk wodnych oznaczono nieliczne na terenie województwa zbiorniki wodne, progi i szypoty na rzekach Roztocza, nadające strugom wodnym specyficzny urok, oraz wybitniejsze źródła i zespoły źródeł. Wyflwy wód podziemnych w ubogim w wody powierzchniowe województwie stanowią element atrakcyjny, zwłaszcza że formy wypływu niemal z reguły są efektowne. Tradycyjną sygnaturę zastosowano dla terenów podmokłych, oznaczając je jednakże przede wszystkim poza dolinami rzek, chodziło bowiem o podkreślenie specyficznego elementu w krajobrazie, jakim są bagna i torfowiska śródleśne.

Dużą sygnaturą oznaczono istniejące i projektowane rezerваты przyrody. Umieszczenie ich na mapie waloryzacyjnej jest uzasadnione tym, że sygnalizują one wyjątkowe pod względem wartości przyrodniczej fragmenty terenu. Do oznaczenia rezerwatów projektowanych wykorzystano opracowania przyrodników (Fijałkowski 1972, 1974, 1975, Fijałkowski, Izdebski 1957).

Ponadto dodano obiekty, których potrzeba ochrony nie wynika z walorów florystycznych, a z innych godnych uwagi cech środowiska. Obiekty te rozpoznane były w dawnych badaniach lub w czasie przeglądu terenowego do obecnego opracowania. Naniesiono na mapę właśnie chronione pomniki przyrody oraz obiekty zasługujące na tę formę ochrony. Zestaw na pewno nie jest kompletny, pełna bowiem rejestracja obiektów tego rodzaju wymaga bardzo szczegółowej penetracji w terenie. Pomniki przyrody mogą mieć duże znaczenie krajobrazowe, jednak rola ich jest mniejsza niż rezerwatów przyrody, dlatego na ich oznaczenie zastosowano sygnaturę mniej rzucającą się w oczy. Do tej samej grupy oznaczeń można zaliczyć parki podworskie. Znaczenie ich jest różne, ale niektóre są obiektami bardzo cennymi pod względem przyrodniczym i krajobrazowym (Fijałkowski, Kseniak 1982).

Do walorów terenu, które mogą ważyć przy kwalifikowaniu go do ochrony, należą też obiekty antropogeniczne, nie tylko takie, które zaznaczają się w krajobrazie, ale i te, które nie odgrywają roli krajobrazowej, ale mają znaczenie dla kultury narodowej. Na mapę naniesiono

przeto zabytki architektury położone poza obrębem miast, zabytki archeologiczne, miejsca historyczne, jak: cmentarze wojenne, mogiły, pomniki itp. Mapa powinna wskazywać również zabytki etnograficzne, jednakże do ich przedstawienia zebrane materiały były zbyt skąpe.

Umieszczenie na mapie sygnatur ilustrujących zjawiska punktowe i zajmujące niewielkie powierzchnie jest potrzebne z dwóch powodów. Po pierwsze sygnatury te uzupełniają charakterystykę terenu, ujawniając dodatkowe walory mogące ważyć przy kwalifikowaniu terenu. Po wtóre mogą one wpływać na zasięg obszarów proponowanych do ochrony. Wiele obiektów punktowych zasługujących na zabezpieczenie przed zniszczeniem (np. miejsca historyczne czy pomniki przyrody) — wymaga nie tylko ochrony samego obiektu, ale i jego otoczenia. Zmiana otoczenia może bowiem pogorszyć warunki ochrony i zwiedzania obiektu.

Przy kwalifikowaniu terenu do ochrony muszą być wzięte pod uwagę także obiekty czy zjawiska wpływające obniżająco na jego ocenę. Rola ich jest różna, niekiedy przekreślają one lub bardzo zmniejszają walory krajobrazu i środowiska. Do obiektów destrukcyjnych zaliczono większe wysypiska śmieci (mniejsze nie zostały zaznaczone, chociaż ich negatywna rola może być duża, nie są jednak nigdzie rejestrowane, a skartowanie ich wymagałoby szczegółowych badań, gdyż są — niestety — bardzo liczne). Do elementów negatywnych należą kamieniołomy i większe wyrobiska oraz obiekty przemysłowe wyraźnie szpecące krajobraz. Ujemną rolę w krajobrazie odgrywa też przeważnie nowe budownictwo wiejskie. Kartograficzne jego ujęcie było jednak i niemożliwe, i niecelowe, ponieważ proces przebudowy wsi jest bardzo dynamiczny. Negatywną rolę odgrywa również zanieczyszczenie rzek. Nie uwzględniono go jednak na mapie waloryzacyjnej. Wprawdzie zanieczyszczenie może całkowicie przekreślić walory rzeki i jej otoczenia, ale jest to zjawisko, które może ulec zmianie, dlatego nie przekreśla możliwości wykorzystania rzeki w przyszłości. Stan czystości rzek przedstawiono tylko na mapie hydrograficznej.

Obiekty i zjawiska antropogeniczne mają mniejsze znaczenie dla waloryzacji niż przyrodnicze. Dotyczy to zarówno obiektów podnoszących walory terenu, jak i elementów destrukcyjnych. Wprawdzie istnieją w województwie zamojskim (poza miastami) zabytki godne uwagi oraz obiekty szpecące krajobraz. Ale i jedne i drugie mają znaczenie lokalne i nie wpływają w decydujący sposób na waloryzację terenu. Podkreślić też należy, że w ich rejestrze występują wyraźne braki.

Mapa waloryzacyjna nie ma charakteru syntezy. Opracowana została w celu umożliwienia wyboru i określenia zasięgów terenów zasługujących na ochronę jako parki krajobrazowe i obszary chronionego

krajobrazu. Służy zatem jako materiał do analizy, na podstawie której można wykonać ostatni etap pracy, tj. projektowanie obszarów chronionych. Mapa waloryzacyjna narzuca pewne sugestie już przy pobieżnej analizie. Wiąże się to z nierównomiernym rozkładem sygnatur. Wprawdzie sygnatury reprezentują zjawiska trudno porównywalne, a nawet całkiem nieporównywalne, jednakże kontrasty w ich skupieniu świadczą o znacznych różnicach walorów poszczególnych części województwa zamojskiego. Z całego obszaru województwa wybijają się na mapie na plan pierwszy Roztocze, zwłaszcza Roztocze Środkowe. Terenami wyróżniającymi się są ponadto: zachodnia część Działów Grabowieckich i południowo-zachodnia część Grzędy Sokalskiej oraz w mniejszym stopniu Równina Biłgorajska. Jako tereny o małych walorach zaznaczyły się na mapie przede wszystkim regiony równinne: Padół Zamojski, Płaskowyż Tarnogradzki, Pobuże, ale także Grzęda Horodelska oraz część Wyniosłości Giełczewskiej i część Grzędy Sokalskiej. Mapa odzwierciedla więc w sposób wyraźny zróżnicowanie krajobrazu. Podkreślić jednak trzeba, że samo nagromadzenie sygnatur — dość dobrze oddające atrakcyjność krajobrazową terenu — nie może stanowić wystarczającej podstawy do oceny walorów przyrodniczych przy projektowaniu parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu. O potrzebie ochrony bowiem może zdecydować wartość przyrodnicza jednego elementu środowiska, np. lasu, jeśli nawet las ten znajduje się w regionie nieatrakcyjnym pod innymi względami. Za przykład służyć może las w Obniżeniu Dubienki czy też lasy w rejonie Tyszowiec w Padole Zamojskim. Wybitne walory przyrodnicze tych obszarów leśnych sprawiły, że wysunięto projekt utworzenia tam parków krajobrazowych.

PROJEKT OBSZARÓW CHRONIONYCH

MAPA OBSZARÓW CHRONIONYCH

Główny wynik opracowania przedstawia mapa. Umieszczono na niej wszystkie już istniejące obiekty ochrony przestrzennej — Roztoczański Park Narodowy i rezerваты przyrody, gdyż projektowane obiekty wraz z istniejącymi powinny tworzyć całość, hierarchicznie zróżnicowaną i logicznie powiązaną. Roztoczański Park Narodowy jest najważniejszym obszarem chronionym w województwie i taką rolę utrzyma w przyszłości. Utworzenie drugiego parku narodowego w tym rejonie nie wchodzi w rachubę. Występują wprawdzie w województwie fragmenty terenu o bardzo wysokich walorach przyrodniczych (na przykład lasy bukowe na Roztoczu Południowym), ale zajmują one powierzchnie zbyt małe na park narodowy. Poza tym program tworzenia parków narodowych,

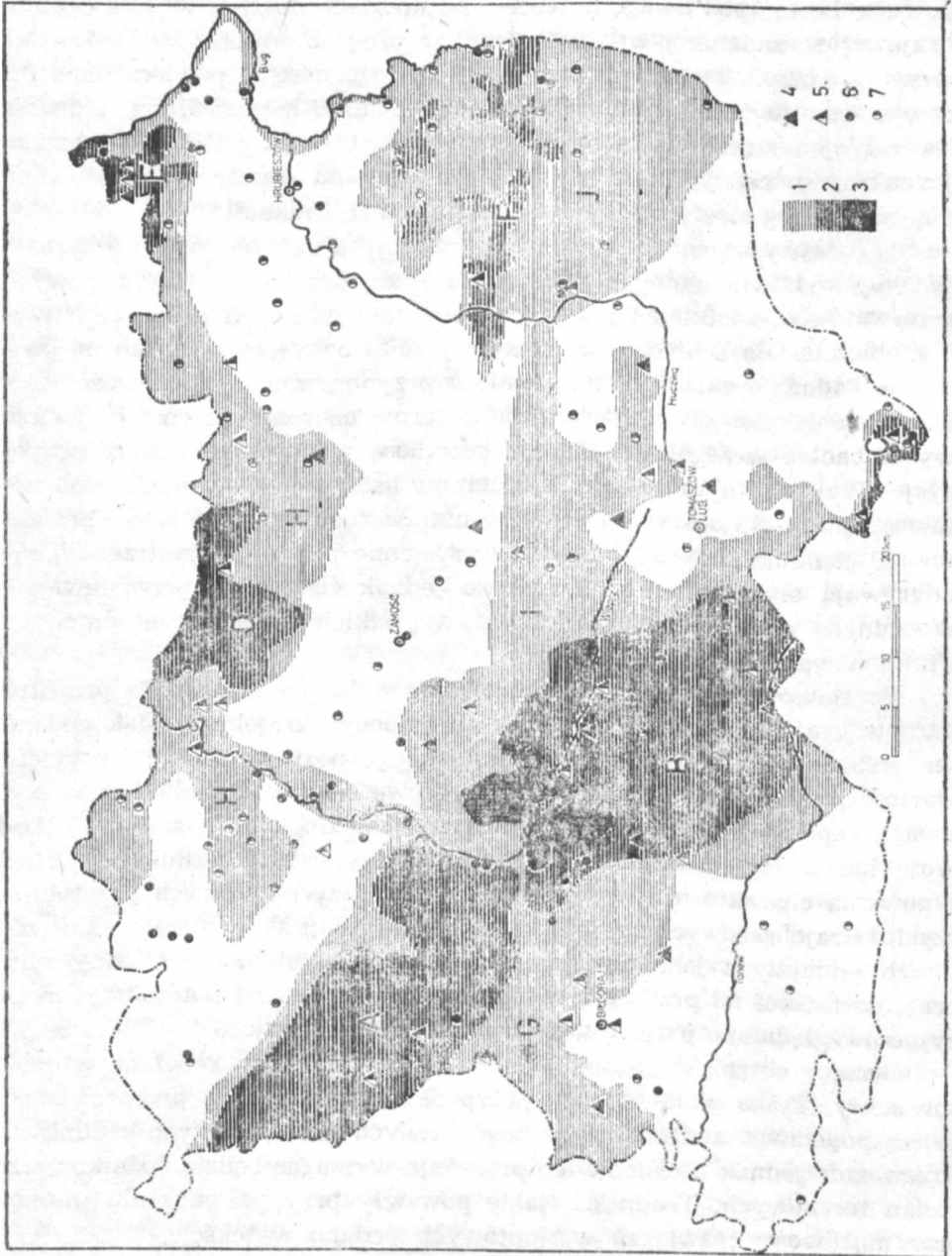
opracowany przez Państwową Radę Ochrony Przyrody, uwzględniający warunki przyrodnicze całej Polski oraz potrzebę ochrony różnych typów środowiska przyrodniczego, jak również możliwości realizacyjne programu, nie przewiduje w tej części kraju drugiego parku. Na mapie oznaczono aktualne i perspektywiczne granice Roztoczańskiego Parku Narodowego. Biorąc pod uwagę znaczenie parków narodowych w skali ogólnokrajowej za zadanie pierwszoplanowe w programie ochrony środowiska w województwie zamojskim trzeba uznać powiększenie powierzchni RPN i wyrównanie jego granic. Oznaczono również zatwierdzoną Uchwałą Rady Wojewódzkiej w Zamościu granicę strefy osłony RPN. W związku jednak z koncepcją utworzenia całego systemu obszarów chronionych pojęcie i zasięg strefy osłony będą musiały ulec zmianie.

Do najwyższych form ochrony należą także rezerваты przyrody. W województwie zamojskim projektuje się utworzenie wielu nowych rezerwatów. Do istniejącej listy dodano kilka własnych propozycji. Wybór obiektów do ochrony rezerwatowej może odbywać się tylko na podstawie badań terenowych, toteż należy przypuszczać, że możliwości znalezienia obiektów zasługujących na tę formę ochrony nie zostały jeszcze wyczerpane i szczegółowe badania przyniosą w przyszłości nowe propozycje. Przy obecnym rozpoznaniu terenu lista projektowanych rezerwatów obejmuje 33 obiekty. Na mapie umieszczono też istniejące i projektowane pomniki przyrody, chociaż w systemie ochrony przestrzennej nie odgrywają one istotnej roli. Uznano jednak za celowe przedstawienie w jednym obrazie kartograficznym wszystkich obiektów chronionych i proponowanych do ochrony.

Podstawowym zadaniem opracowania było przedstawienie projektu parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu. Jak podano we wstępie, za kryterium uzasadniające propozycję ochrony przyjęto wartość przyrodniczą i walory krajobrazowe terenu. Ponadto brano pod uwagę reprezentatywność krajobrazu w skali regionu i jego wyjątkowość lub bodaj rzadkość w skali kraju. Kryteria te posłużyły też do typowania charakteru ochrony. Tereny o wyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych zaprojektowano jako parki krajobrazowe, a o walorach mniejszych jako obszary chronionego krajobrazu. Aktualny stan oraz możliwości na przyszłość wykorzystania terenu na potrzeby rekreacyjne uwzględniano jedynie jako kryterium uzupełniające.

Granice obszarów chronionych na mapie nie są wyznaczone w sposób ścisły. Tylko w niektórych przypadkach można było przeprowadzić je na podstawie materiałów kartograficznych bez większych trudności. Przeważnie jednak uściślenie ich przebiegu wymagać będzie dodatkowych badań terenowych. Trudności, jakie powstały przy prowadzeniu granic, oraz możliwości rozwiązań wariantowych podano w tekście.

Innego rodzaju trudność stanowi rozwiązywanie problemów przygranicznych. Jednostki geograficzne są w sztuczny sposób rozdzielone granicami administracyjnymi, toteż prawidłowe projektowanie obszarów chronionych na peryferiach województwa wymaga nawiązywania do wo-

jewództw sąsiednich. W opracowaniu można było nawiązać jedynie do woj. chełmskiego, które ma opracowaną koncepcję obszarów chronionych. Zestawienie wyników opracowań dla woj. chełmskiego i zamojskiego wykazuje zgodność w przypadku projektowanego Strzeleckiego Parku Krajobrazowego. Natomiast nie ma zgodności przy zachodniej części granicy, która przebiega wzdłuż Działów Grabowieckich. Po stronie chełmskiej zaprojektowano tam obszar chronionego krajobrazu. Nasze opracowanie postuluje utworzenie parku krajobrazowego. Różnice oceny wynikają przypuszczalnie z położenia nacisku w opracowaniu chełmskim na walory florystyczne, gdy w naszym opracowaniu mocno podkreślono również rolę rzeźby terenu i walorów krajobrazowych.

Projektowane w województwie zamojskim obszary chronione graniczą ponadto z trzema województwami: przemyskim, tarnobrzeskim i lubelskim. Granice projektowanych obszarów chronionych będą przeto w przyszłości wymagały uzgodnienia z tymi województwami.

Jeden z terenów przedstawia specyficzną trudność. Chodzi o część Wyniosłości Giełczewskiej przy granicy z województwem lubelskim. Jest to teren o dużych walorach krajobrazowych i mógłby zostać wyróżniony jako obszar chronionego krajobrazu. Jednakże w skali województwa zamojskiego ustępuje on atrakcyjnością innym obszarom projektowanym do ochrony, dlatego został pominięty. Zwłaszcza, że przepływająca przez ten teren Żółkiewka jest w niektórych odcinkach zanieczyszczona do tego stopnia, że uniemożliwia rekreacyjne wykorzystanie doliny. Trzeba się jednak liczyć z tym, że województwo lubelskie — o wiele uboższe pod względem atrakcyjności krajobrazu od województwa zamojskiego — może zaprojektować na Wyniosłości Giełczewskiej obszar chroniony, którego naturalnym przedłużeniem będzie teren w obrębie województwa zamojskiego. Biorąc taką ewentualność pod uwagę zasygnalizowano na mapie wariantową granicę obszaru chronionego krajobrazu. Wskazana byłaby ochrona tego obszaru przed niewłaściwym zagospodarowaniem do czasu ustalenia w woj. lubelskim programu ochrony terytorialnej.

Ryc. 1. 1 — obszary chronionego krajobrazu: G — Biłgorajski, — Giełczewsko-Grabowiecki, I — Komarowski, J — Dołhobyczowski; 2 — parki krajobrazowe: A — Zachodnioroztoczański, B — Środkoworoztoczański, C — Południworoztoczański, D — Skierbieszowski, E — Strzelecki, F — Mirczański; 3 — Roztoczański Park Narodowy; 4 — rezerваты przyrody istniejące; 5 — rezerваты przyrody projektowane; 6 — pomniki przyrody istniejące; 7 — pomniki przyrody projektowane
1 — Areas of preserved landscape: G — Biłgoraj, H — Giełczew—Grabowiec, I — Komarów, J — Dołbyczów; 2 — Landscape parks: A — West-Roztocze, B — Central-Roztocze, C — South-Roztocze, D — Skierbieszów, E — Strzelce, F — Mircze; 3 — Roztocze National Park; 4 — Existing reserves of nature; 5 — Projected reserves of nature; 6 — Existing monuments of nature; 7 — Projected monuments of nature

PARKI KRAJOBRAZOWE

W wyniku analizy walorów przyrodniczych i krajobrazowych województwa zamojskiego proponuje się utworzenie w jego obrębie sześciu parków krajobrazowych. Trzy z nich obejmują w sumie większą część Roztocza, regionu najbardziej interesującego pod względem przyrodniczym. Region ten, ciągnący się długim, wąskim pasmem od Szastarki koło Kraśnika aż poza granice Polski, mimo swej niewielkiej wysokości bezwzględnej (maksymalna wysokość 390 m), odcina się wyraźnie na mapach hipsometrycznych jako wał górujący nad otaczającymi krainami. Różnice rzeźby i budowy geologicznej, a co za tym idzie i innych elementów środowiska przyrodniczego, stanowią podstawę podziału Roztocza na trzy części o odmiennych krajobrazach. Roztocze Zachodnie w większości należy do województwa zamojskiego i tylko zachodnim skrawkiem wkracza na teren województwa tarnobrzesckiego. Roztocze Środkowe w całości znajduje się w województwie zamojskim. Z Roztocza Południowego tylko mała część leży w Polsce i to w dwóch województwach: zamojskim i przemyskim. W każdym z trzech subregionów Roztocza proponujemy utworzenie parku krajobrazowego.

Zachodnioroztoczański Park Krajobrazowy

Roztocze Zachodnie ciągnie się od zachodniej granicy województwa do doliny Wieprza. Mimo iż niższe od pozostałych dwóch części Roztocza, odcina się wyraźnie od krain sąsiednich. Różni się od nich pod względem rzeźby, budowy geologicznej i charakteru krajobrazu. Szeroka, przełomowa dolina Gorajca dzieli Roztocze Zachodnie na dwie części: Roztocze Gorajskie i Roztocze Szczebrzeszyńskie. Przez Roztocze Gorajskie przepływa w głęboko wciętej dolinie Biała Łada oraz w zachodniej części (poza woj. zamojskim) górny Por. Obie części Roztocza Zachodniego — mimo iż wyraźnie rozdzielone — mają ten sam typ bardzo urozmaiconej rzeźby lessowej. Obszar projektowanego parku krajobrazowego ogranicza od północy dolina Poru, ponad którą wznosi się malownicza północna krawędź Roztocza. Na południu park obejmuje również bardzo interesujący krajobrazowo fragment południowej krawędzi Roztocza wyniesionej około 50 m ponad powierzchnię Kotliny Sandomierskiej. W części zachodniej park przechodzi na teren województwa tarnobrzesckiego, a w części wschodniej kończy się na dolinie Wieprza. Charakterystyczną cechą rzeźby są znaczne deniwelacje terenu (przekraczające 50, a nawet 100 m) oraz gęsta sieć wąwozów.

Pierwotna roślinność została silnie zniszczona. Jednakże zachowały się fragmenty lasów jodłowych, bukowych, grabowo-bukowych typu buczyny karpackiej, lipowo-grabowych lub mieszanych typu grądowego

W domieszcze występują niemal wszystkie gatunki drzew Polski. W runie lesnym spotyka się rzadkie na Roztoczu gatunki górskie oraz borealne i atlantyckie. Rola krajobrazowa roślinności jest duża, gdyż dzięki znacznym spadkom i rozcięciom wąwozowym występuje wiele powierzchni zalesionych i zakrzaczonych. Doliny rzeczne, których dna zajęte są przez dobrze nawodnione łąki, silnie kontrastują z obszarami wierzchowinowymi. Charakterystyczne dla dolin jest występowanie wydajnych źródeł podzboczowych.

Z uwagi na cechy środowiska i piękno krajobrazu całe Roztocze Zachodnie zasługuje na ochronę. Można jednak brać pod uwagę możliwość utworzenia dwóch odrębnych parków — Gorajskiego i Szczebrzeszyńskiego — pozostawiając dość gęsto zaludnioną dolinę Gorajca jako obszar chronionego krajobrazu. Za koncepcją jednego parku przemawiają, poza względami administracyjnymi (zarządzanie obszarem o tych samych problemach ochrony środowiska), także względy krajobrazowe. Dolina Gorajca stanowi rzadki przykład szerokiej doliny przełomowej, przetrwałej z innego okresu geologicznego i wykorzystywanej obecnie przez małą rzeczkę. Chociaż zeszpecona zabudową, warta jest ochrony, dlatego włączono ją do projektowanego parku.

Środkoworoztoczański Park Krajobrazowy

Roztocze Środkowe różni się od Roztocza Zachodniego brakiem pokrywy lessowej. W budowie geologicznej decydującą rolę odgrywają skały górnokredowe (opoki, gezy, margle), na których zachowały się izolowane płyty utworów trzeciorzędowych (wapieni, zlepow muszlowych, piaskowców wapnistych). Doliny wypełnione są piaskami czwartorzędowymi. Charakterystyczną cechą rzeźby są dobrze zachowane zrównania wierzchowinowe. Tworzą one dwa poziomy: niższy na wysokości bezwzględnej 300—330 m i wyższy 320—350 m. Powierzchnie ich zostały silnie rozczłonkowane, odizolowane wzgórza mają charakter „świadków” dawnego zasięgu zrównań. Ponad górnym zrównaniem, tworzącym jakby oś Roztocza, wznosi się świadek najstarszej powierzchni — Wapielnia (385 m) zbudowana z odpornych wapieni miocenkich. Na Roztoczu Środkowym dobrze zachowały się naturalne zespoły leśne (Fijałkowski 1972, Izdebski 1962 a, b, 1963), co zadecydowało o utworzeniu Roztoczańskiego Parku Narodowego.

Roztocze Środkowe wyróżnia się specyficzną wykształconą stroną krawędziową od strony Kotliny Sandomierskiej (Maruszcak, Wilgat 1956). Na tę unikalną w skali kraju strefę składa się: a) właściwa krawędź, którą wierzchowina Roztocza opada ku południowozachodowi, b) pas obniżen wysłanych piaskami, silnie zalesiony i częściowo podmokły. Pas ten, zwany Padołem Józefowskim, ma swe naturalne

przedłużenie w postaci tzw. Doliny Zwierzynieckiej już w obrębie Roztocza, c) pasmo wzgórz zewnętrznych zbudowane ze skał trzeciorzędowych. Złożona z trzech elementów strefa krawędziowa rozciąga się na południe od rzeki Szum aż do rejonu Suśca, gdzie Nizina Sandomierska wchodzi szeroką zatoką w strefę krawędziową Roztocza. Na północ od rzeki Szum nie występuje pasmo wzgórz zewnętrznych. Zredukowana strefa krawędziowa składa się tu z dwóch części: krawędzi wewnętrznej i stopnia przykrawędziowego. Obie formy, silnie rozcięte erozyjnie, przekształciły się w pasma wzgórz z zachowanymi płatomi osadów trzeciorzędowych. Cała strefa krawędziowa odznacza się wybitnymi walorami krajobrazowymi, mimo iż w wielu punktach została zeszepeczona kamieniolami. Rzeki spływające z Roztocza tworzą na linii wzgórz zewnętrznych szypoty, a ich doliny, nie tylko na Roztoczu i w strefie krawędziowej, ale również w Kotlinie Sandomierskiej, są bardzo malownicze. Istnieje tu zresztą kilka rezerwatów krajobrazowych.

Granice parku poprowadzono tak, aby objąć nimi wszystkie typowe elementy krajobrazu Roztocza i strefy krawędziowej oraz najpiękniejsze krajobrazowo fragmenty terenu (rejon Bliżowa, Huciska, Starej Huty i Grabnika oraz Wapielnię). Włączono też do parku część Puszczy Solskiej. W tym ogromnym kompleksie leśnym, pokrywającym piaszczysty, silnie zwydmiony teren, panującym typem lasu są różnego rodzaju bory i olsy. Wśród licznych bagien śródleśnych spotyka się torfowiska wysokie i przejściowe. W lasach i na bagnach zachowało się sporo gatunków flory borealnej i atlantyckiej. Duże zróżnicowanie stosunków wodnych, warunkujących różnorodność typów boru, czyni z Puszczy Solskiej obiekt bardzo cenny pod względem przyrodniczym (Fijałkowski 1972). Jest jednak sprawą dyskusyjną wybór części tego kompleksu leśnego do ochrony w obrębie parku krajobrazowego. Wybierając część południową jako czynnik decydujący przyjęto wielką atrakcyjność dolin rzecznych, które przecinają tę partię puszczy oraz duże powierzchnie zachowanego starodrzewu.

Południoworoztoczański Park Krajobrazowy

W obręb Polski wchodzi niewielki fragment Roztocza Południowego. Jest to najwyższa część naszego Roztocza (Krągły Goraj 390 m) o odmiennej od pozostałych części rzeźbie terenu, charakteryzującej się masywnymi, odosobnionymi wzgórzami, oddzielonymi obniżeniami dolin. Wzgórza zbudowane są z utworów kredowych (opok, gez), na kulminacjach zachowały się dość powszechnie osady trzeciorzędowe. Występują też płaty lessu. Doliny są wysłane piaskami. W rzeźbie widoczne są fragmenty zrównań na wysokości do 360 m. Powyżej wznoszą się ostańce starszej rzeźby. Urozmaicona rzeźba, mało przekształcony kraj-

obraz z zachowanymi dobrze lasami, w których na szczególną uwagę zasługują piękne buczyny oraz wtórne, ale bardzo oryginalne zadrzewienia i zakrzaczenia jałowcowe (projektowany rezerwat) — kwalifikują teren do ochrony. Granicami parku krajobrazowego objęto ostańce wierzchwinowe Roztocza i otaczające je lasy oraz płat lessowy koło Siedlisk, silnie rozcięty przez wąwozy porośnięte buczyną. Południowo-roztoczański Park Krajobrazowy należałoby tworzyć w porozumieniu z władzami województwa przemyskiego, gdzie tereny o tym samym typie krajobrazu zajmują większą powierzchnię niż w województwie zamojskim.

Skierbieszowski Park Krajobrazowy

Projektowany park leży w regionie zwanym Działami Grabowieckimi. Jest to najwyższa (311 m) i najbardziej urozmaicona część Wyżyny Lubelskiej. Na południe Działy Grabowieckie opadają krawędzią do Padołu Zamojskiego. Granicę zachodnią tworzy dolina Wieprza. Podłoże kredowe pokryte jest grubą (do 20 m) warstwą lessu. Procesy erozyjne doprowadziły do głębokiego rozcięcia terenu i do redukcji obszarów wierzchwinowych, które zachowały się w postaci wąskich i krętych pasm (stąd nazwa krainy). Liczne suche dolinki i wąwozy urozmaicają teren, odznaczający się dużymi deniwelacjami i silnymi nachyleniami. Jedyne większe rzeczka, Wolica, płynąca głęboko wciętą doliną, tworzy oś regionu. Teren wyróżnia się z całej Wyżyny Lubelskiej największą ilością małych źródełek, występujących wzdłuż doliny głównej i w bocznych dolinach. Dobre gleby są podstawą rozwoju rolnictwa, a silne urzeźbienie sprawia, że teren przedstawia się jako mozaika pól uprawnych i lasów oraz zakrzaceń. Zachowały się tu grądowe lasy bukowe i bukowo-grabowe. Buk rośnie tu w pobliżu północno-wschodniej granicy zasięgu. Na zboczach kredowych o ekspozycji południowej występują płaty roślinności kserotermicznej.

Ochroną projektuje się objąć południowo-zachodnią część Działów Grabowieckich, najbardziej urozmaiconą i atrakcyjną krajobrazowo oraz krawędź wznoszącą się ponad Padołem Zamojskim. Po stronie województwa chełmskiego zaprojektowano utworzenie obszaru chronionego krajobrazu. Trzeba jednak podkreślić, że fragment Działów Grabowieckich znajdujący się w granicach województwa zamojskiego odznacza się znacznie większymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi.

Strzelecki Park Krajobrazowy

Projektowany park, położony w północno-wschodniej części województwa przy granicy państwowej, stanowiłby całość z utworzonym w województwie chełmskim parkiem krajobrazowym. Rozszerzenie parku

na teren województwa zamojskiego uzasadnione jest dużymi walorami botanicznymi lasów strzeleckich oraz tym, że Obniżenie Dubienki, na obszarze którego rozciąga się kompleks leśny, stanowi jedyny fragment nizu wchodzący w granice województwa. Dodatkowym argumentem jest możliwość lepszej ochrony istniejących tu rezerwatów przyrody: Liski i Matcze. Lasy strzeleckie charakteryzują się urozmaiconymi i dobrze zachowanymi zespołami o cechach przejściowych od borów do grądów, mających na tym terenie odmienny charakter od grądów pozostałej części kraju. Wykazują one cechy przejściowe między grądami Polski środkowej i grądami typowymi dla Podola. Mała dostępność terenu, położonego z dala od większych aglomeracji miejskich i bliskość granicy państwa, zdecydowały o zachowaniu w wielu miejscach naturalnego krajobrazu leśnego. Park objąłby — oprócz lasów strzeleckich — również dolinę Bugu, atrakcyjną krajobrazowo i interesującą botanicznie.

Mirczański Park Krajobrazowy

We wschodniej części Podola Zamojskiego zachowały się powierzchnie leśne zasługujące na ochronę. Krasowiejące podłoże kredowych wapieni marglistych ukazujące się na garbach terenu, lessy oraz piaski i piaski gliniaste w obniżeniach stwarzają zróżnicowane warunki siedliskowe. Występują tu dąbrowy świetliste typu wolińskiego z dużym udziałem roślin stepowych w runie oraz lasy grądowe, gdzie panuje dąb szypułkowy z udziałem grabu, osiki, lipy drobnolistnej, brzozy i sosny. Interesujące formy sosny pontyjskiej i dębu przystosowanego do żyznych gleb czarnoziemnych i gleb brunatnych na lessach nie są spotykane w innych częściach kraju. Fragment takiego lasu projektuje się chronić w rezerwacie Adelina.

Lasy nie zajmują jednej zwartej powierzchni, lecz tworzą wiele kompleksów różnej wielkości. W tej sytuacji proponuje się utworzenie parku składające się z czterech odrębnych części, połączonych obszarem chronionego krajobrazu. Inne rozwiązania wydają się mniej uzasadnione. Utworzenie jednego parku o zwartej powierzchni obejmującej wszystkie cenne kompleksy leśne sprawiłoby, że w parku znalazłyby się duże gospodarstwa rolno-hodowlane i tereny o małej atrakcyjności krajobrazowej. Utworzenie zaś jednego parku o mniejszej powierzchni zmusiłoby do rezygnacji z ochrony lasów o wysokich walorach przyrodniczych. Projekt parku złożonego z czterech części wokół miejscowości Mircze umożliwi ochronę wszystkich zasługujących na to lasów, a z punktu widzenia warunków gospodarowania w obszarze chronionym nie powinien stwarzać specjalnych trudności. Największy fragment powierzchni proponowanej do ochrony ciągnie się pasem na południe od Mircza wzdłuż krawędzi Grzędy Sokalskiej, stanowiącej atrakcyjny akcent kraj-

obrazowy. Oprócz typowych dla tego regionu lasów oraz krawędzi park obejmowałby szeroką, malowniczą dolinę Huczwy i położony na zachód od doliny las bagienny. W obrębie parku znalazłby się projektowany rezerwat przyrody Adelina oraz grodzisko wczesnohistoryczne w dolinie Huczwy — Czermno. Drugi fragment, położony na wschód od pierwszego, w rejonie Dołhobyczowa odznacza się największym udziałem starodrzewu. Tutaj również granice parku objęłyby krawędź Grzędy Sokalskiej. Dwa fragmenty północne są o wiele mniejsze. Zachodni — Uroczysko Terebin — ma piękne zespoły starodrzewu dębowego. We wschodnim, gdzie panuje dąb i sosna, dwie grupy starych sosen mają być chronione jako pomniki przyrody.

OBSZARY CHRONIONEGO KRAJOBRAZU

Projektowane w województwie zamojskim obszary chronionego krajobrazu tworzą cztery kompleksy, które — mimo powiązań terytorialnych — dość wyraźnie się wyodrębniają.

Biłgorajski Obszar Chronionego Krajobrazu, zajmuje część Równiny Biłgorajskiej, granicząc z projektowanymi parkami krajobrazowymi: Zachodnioroztoczańskim i Środkoworoztoczańskim. W jego granicach znalazły się zróżnicowane kompleksy leśne Puszczy Solskiej, zajmujące tereny piaszczyste, miejscami silnie zwydmione, urozmaicone bagnami i podmokłościami śródleśnymi. Występują tu różne typy borów, od suchych i ubogich lasów sosnowych do borów bagiennych. W dolinach rzek i w wilgotnych obniżeniach występują lasy łęgowe i olsowe oraz zbiorowiska trawiaste i turzycowe. W puszczy zachowały się liczne fragmenty starodrzewu. Piękny starodrzew jodłowy z dużym udziałem sosny projektuje się objąć ochroną w rezerwacie przyrody „Aleksandrów”, a inny fragment z udziałem świerka w rezerwacie „Jedynka”. Wśród bagien i torfowisk szczególnie interesujące pod względem botanicznym są torfowiska wysokie i przejściowe. Występują tam liczne okazy flory borealnej i atlantyckiej. Ochroną rezerwatową objęto dotychczas tylko bagno Obary. Projektuje się jeszcze utworzenie rezerwatu na bagnie Mulacin. W pobliżu granicy Parku Krajobrazowego Zachodnioroztoczańskiego ciągnie się na linii Hedwiżyn—Górecko Kościelne szereg niewielkich bagienek, interesujących pod względem przyrodniczym, gdyż są to wertebry krasowe wytworzone na płytce zalegających tu utworach trzeciorzędowych.

Giełczewsko-grabowiecki Obszar Chronionego Krajobrazu ciągnie się pasem równoleżnikowym w północnej części wojewódz-

stwa. Obejmuje on południowo-wschodnią część Wyniosłości Giełczewskiej, fragment przełomowej doliny Wieprza, południowe peryferie Działów Grabowieckich oraz skrawki Grzędy Sokalskiej i Padołu Zamojskiego. Wchodząca w granice obszaru chronionego część Wyniosłości Giełczewskiej odznacza się urozmaiconą rzeźbą, której główny akcent stanowią głębokie doliny małych rzeczek uchodzących do Wieprza. Kontrast stosunkowo szerokich den dolinnych, wzdłuż których ciągną się łańcuchami wsie, z gęsto rozciętymi przez boczne dolinki i wąwozy zboczami oraz mozaika pól ornych, małych powierzchni leśnych i zakrzaczeń nadają krajobrazowi specyficzny, pełen uroku charakter. Atrakcyjność podnoszą stare drzewa, zachowane zwłaszcza na terenach dawnych parków dworskich. Nieco mniej atrakcyjna część Wyniosłości Giełczewskiej, położona w dorzeczu Żółkiewki, mogłaby być włączona do obszaru chronionego, gdyby po stronie województwa lubelskiego zaprojektowano również obszar chroniony. Dolina Wieprza, szeroka, płaskodenna, z meandrującym Wieprzem i stromymi, gęsto rozciętymi przez wąwozy zboczami, stanowi teren o wybitnych walorach krajobrazowych. W wąwozach zachowało się wiele rzadkich gatunków roślin. Projektuje się tu dwa rezerваты flory stepowej i jeden rezerwat krajobrazowy.

Z Działów Grabowieckich włączono do obszaru chronionego część zachodnią obrzeżającą projektowany park krajobrazowy oraz duży obszar po wschodniej stronie parku. Krajobraz jest tu trochę mniej urozmaicony niż w samym parku krajobrazowym, ale jeszcze atrakcyjny. W obszarze tym istnieje jeden rezerwat przyrody, a dwa inne się projektuje. Najdalej na wschód położona część Działów Grabowieckich jest najmniej urozmaicona, dlatego nie włączono jej do obszaru chronionego. Wąski pas, którym obszar chronionego krajobrazu wyciągnięty jest aż do granicy państwa stanowi strefę osłony Strzeleckiego Parku Krajobrazowego. Przebiega on wzdłuż północnej krawędzi Grzędy Horodelskiej oraz obejmuje interesujący fragment doliny Bugu. Południowa granica obszaru chronionego krajobrazu w jednym miejscu została przesunięta aż na teren Padołu Zamojskiego, aby objąć stanowisko susła na polach PGR Miączyn. Stanowisko to nie jest objęte ochroną rezerwatową ani nie projektuje się tu utworzenia rezerwatu. Zasługuje ono jednak choćby na częściową ochronę.

K o m a r o w s k i Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje zachodnią część Grzędy Sokalskiej. Kraina ta stanowi jedyny w Polsce region o wołyńskim charakterze krajobrazowym. Wzniesiona ponad Padół Zamojski i Pobuże, odcinająca się od obu krain wyraźnymi krawędziami, charakteryzuje się równoleżnikowym układem wąskich garbów kredowych, nadbudowanych lessem i szerokich, płaskodennych, głęboko wciętych dolin. Granice obszaru chronionego poprowadzono tak, aby objąć —

oprócz typowych, bardzo urozmaiconych krajobrazów wnętrza Grzędy — również efektowną krawędź północną w rejonie Komarowa oraz najpiękniejsze krajobrazowo tereny źródliskowe Huczwy (rejon Białej Góry koło Tomaszowa). Od zachodu Grzęda Sokalska nie ma wyraźnej granicy i przechodzi niepostrzeżenie w Roztocze Środkowe. Obszar chronionego krajobrazu oparto tu na granicach parku krajobrazowego obejmując obszar źródliskowy Wieprza z rozległymi stawami. W północno-zachodniej części obszar chroniony objął strefę osłony Roztoczańskiego Parku Narodowego, otaczającą park od północy. Ku południowi obszar chronionego krajobrazu przechodzi w wąski pas ochronny osłaniający od wschodu Środkoworoztoczański i Południoworoztoczański Park Narodowy.

W projektowanym obszarze chronionego krajobrazu zachowały się fragmenty lasów o dużych walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Występują tu również liczne płaty roślinności stepowej. Istnieją w tym obszarze dwa rezerваты leśne: „Skrzypny Ostrów” w lasach werechańskich, gdzie chroni się las grądowy z udziałem modrzewia polskiego, „Bukowiec” ze starodrzewiem lipy drobnolistnej, a także rezerwat roślinności stepowej „Kąty”. Ponadto projektuje się utworzenie czterech nowych rezerwatów.

Dołhobyczowski Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje wschodnią część Grzędy Sokalskiej wraz z fragmentami doliny Huczwy oraz tereny Padołu Zamojskiego tworzące osłonę Mirczańskiego Parku Krajobrazowego. Wschodnia część Grzędy Sokalskiej ma mniej urozmaiconą rzeźbę od części zachodniej, ale jeszcze wyraźniej zaznacza się tu wołyński charakter krajobrazu. Dominują pola orne. Lasów jest mało, ale zachowane fragmenty dąbrów wołyńskich są interesujące pod względem przyrodniczym i krajobrazowym. Licznie występują płaty roślinności stepowej. Jeden z nich projektuje się objąć ochroną rezerwatową. Ta część Grzędy Sokalskiej jest jednak stosunkowo słabo poznana pod względem florystycznym i zapewne więcej znalazłoby się obiektów godnych ochrony. Warto podkreślić, że z charakterystycznego dla tego regionu osadnictwa zachowało się szereg wsi typu wielodrożnic, nie spotykanych w innych dzielnicach Polski.

SYSTEM TERENÓW CHRONIONYCH

Zaprojektowane do ochrony w postaci parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu tereny województwa zamojskiego tworzą trzy kompleksy. Największy związany jest z Roztoczem, które niemal w całości podlegałoby ochronie. Roztocze tworzy oś kompleksu, do której przylega: po stronie południowo-zachodniej Puszcza Solska na Rów-

ninie Biłgorajskiej, a po stronie wschodniej część zachodnia Grzędy Sokalskiej. Kompleks roztoczański stanowi najcenniejszy pod względem przyrodniczym, najbardziej urozmaicony i najpiękniejszy krajobrazowo obszar w województwie. Jest tu najwięcej obiektów zasługujących na ochronę rezerwatową i istnieją najlepsze warunki dla rekreacji. Drugi kompleks położony w północnej części województwa, znacznie mniejszy od pierwszego, odznacza się też niższymi walorami przyrodniczymi i mniejszymi możliwościami rekreacyjnymi. Jednakże dwa parki krajobrazowe, o bardzo różnym charakterze oraz piękny i urozmaicony krajobraz kwalifikują teren do ochrony. Kompleks trzeci, w południowo-wschodniej części województwa, ma duże wartości przyrodnicze, natomiast mniejsze krajobrazowe. Również małe są obecnie możliwości rozwoju rekreacji. Propozycję jego ochrony uzasadnione są specyficznymi cechami środowiska i krajobrazu.

Obszary chronione powinny tworzyć jeden powiązany system, dlatego zaprojektowano trzy korytarze środowiskowe. Jeden z nich łączy kompleks roztoczański z kompleksem północnym wzdłuż doliny Wieprza. Obecnie Wieprz na tym odcinku jest silnie zanieczyszczony, dolina jednak stanowi naturalny łącznik obu kompleksów i należałoby dążyć do poprawy istniejącego w niej stanu środowiska przyrodniczego. Drugi korytarz poprowadzono między kompleksem roztoczańskim i południowo-wschodnim wzdłuż krawędzi Grzędy Sokalskiej. Ten niewielki skrawek terenu nie został włączony do obszaru chronionego krajobrazu, gdyż odznacza się mniejszą atrakcyjnością niż tereny sąsiednie. Ma on jednak ten sam typ krajobrazu, stanowi więc naturalny łącznik. Trzeci korytarz łączy kompleks północny z południowo-wschodnim wzdłuż Bugu. Krajobraz doliny Bugu na całym prawie odcinku zachowuje charakter naturalny, mało zmieniony działalnością człowieka. Malowniczość krajobrazu nadrzecznego, interesująca roślinność łąkowa i leśna (łągi) oraz płaty roślinności stepowej na zboczach doliny sprawiają, że dolina Bugu stanowi teren o dużej atrakcyjności. Jedyńm obiektem silnie destrukcyjnym jest cukrownia Strzyżów.

ZAKOŃCZENIE

Jak już zaznaczono, granice projektowanych parków i obszarów chronionego krajobrazu mają przebieg przybliżony. Szczegółowe opracowania poszczególnych obiektów przewidzianych do ochrony wprowadzą korekty w tym przebiegu, miejscami może nawet znaczne. Dlatego podane powierzchnie obiektów projektowanych do ochrony mają tylko znaczenie orientacyjne.

Pozostałe obszary chronione (strefy osłony, korytarze środowiskowe) ok. 42 tys. ha. Razem obszary chronione ok. 349 tys. ha.

Parki krajobrazowe

	Pow. w tys. ha
1. Środkoworotoczański	53
2. Zachodniorotoczański	37
3. Skierbieszowski	13
4. Mirczański	11
5. Strzelecki	6
6. Południoworotoczański	2
Razem	122

Obszary chronionego krajobrazu

	Pow. w tys. ha
1. Dołhobyczowski	62
2. Giełczewsko-Grabowiecki	54
3. Komarowski	36
4. Biłgorajski	33
Razem	185

Z zestawienia wynika, że sześć parków krajobrazowych obejmuje ok. 17,5% powierzchni województwa, a obszary chronionego krajobrazu ok. 26,5%. Wszystkie projektowane tereny chronione stanowią ok. 50% powierzchni województwa, a łącznie z Rostoczańskim Parkiem Narodowym 51%. Jest to odsetek wysoki, wyższy niż w województwie chełmskim, gdzie do ochrony przewidziano około 43% powierzchni (w tym parki krajobrazowe 11,4%). Ta przewaga województwa zamojskiego wynika z jego wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych, od których przede wszystkim zależy wielkość obszarów chronionych. Poza tym nie ma tu silnie rozwiniętego przemysłu, który koliduje z programami ochrony. Zamojszczyzna należy w kraju do obszarów o środowisku najmniej zdewastowanym przez gospodarkę.

Ogólna zasada projektowania obszarów chronionych bez dużych ograniczeń jest w przypadku województwa zamojskiego szczególnie uzasadniona. Za główne funkcje uznano tu rolnictwo i rekreację, a między tymi funkcjami i ochroną środowiska nie muszą występować istotne konflikty. Obie funkcje mogą się rozwijać nie przeszkadzając sobie i nie kolidując z właściwie ujętą ochroną środowiska. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden ważny moment. Na dużych przestrzeniach województwa rozwija się rolnictwo indywidualne. Dzięki temu zachował się typowy dla Polski krajobraz rolniczy, który przy urozmaiconej rzeźbie terenu charakteryzuje się wybitnymi walorami estetycznymi. Zachowaniu tego

typu krajobrazu sprzyjają obszary chronionego krajobrazu, nie stwarzając żadnych istotnych trudności dla rozwoju rolnictwa indywidualnego. W przyszłości — zapewne niedalekiej — gdy zaczną się coraz bardziej upowszechniać rolnictwo typu ekologicznego, funkcje rolnicza i rekreacyjna będą współistnieć ze sobą jeszcze lepiej niż dzisiaj, a ochrona środowiska będzie czynnikiem sprzyjającym ich rozwojowi.

Nie można obecnie mieć pewności, czy kierunek rozwoju województwa zamojskiego pozostanie bez zmian i czy potrzeby różnych dziedzin gospodarki nie wpłyną w przyszłości na zmniejszenie powierzchni obszarów chronionych. Jest sprawą oczywistą, że wielkość powierzchni obszarów chronionych zależy od przyjętych kryteriów kwalifikacji. Podniesienie progu wymogów sprawiłoby, że do ochrony zakwalifikowałoby się mniej obszarów, a odpadłyby wszystkie obszary o niższych walorach. Uznano jednak, że niesłuszne byłoby proponowanie wariantu minimalistycznego, a przedstawiono taki, który stwarza na przyszłość większe możliwości manewru w zakresie wykorzystania przestrzeni geograficznej. Podkreślić też warto, że opracowując projekt obszarów chronionych pozostawiono obszary przeznaczone do intensywnej gospodarki w rejonie wszystkich większych miast województwa: Zamościa, Tomaszowa, Biłgoraja i Hrubieszowa.

LITERATURA

- Bartkowski T. 1971; O metodyce oceny środowiska geograficznego (sum. Upon methodics of evaluation of geographic environment). *Przegląd Geograf.* t. XLIII, z. 3, ss. 263—281.
- Bartkowski T. 1974; *Zastosowania geografii fizycznej*. Warszawa—Poznań, PWN.
- Buraczyński J. 1968; Typy dolin rzecznych Roztocza Zachodniego (rés. Types de vallées du Roztocze Occidental). *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska s. B*, vol. XXIII, ss. 47—86 (wyd. 1970).
- Buraczyński J. 1974; Zarys geomorfologii Roztocza Rawskiego (rés. Essai géomorphologique du Roztocze Rawskie). *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska s. B*, vol. XXIX, ss. 47—76.
- Buraczyński J., Wojtanowicz J. 1979; Typy rzeźby południowo-wschodniej części Wyżyny Lubelskiej (sum. Types of the relief in the South-Eastern part of the Lublin Upland), *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska s. B*, vol. XXXIV, (wyd. 1981), ss. 159—172.
- Chałubińska A., Wilgat T. 1954; Podział fizjograficzny województwa lubelskiego. *Przewodnik V Ogólnopolskiego Zjazdu PTG*, Lublin, ss. 3—44.
- Czerwiński A. 1970; Charakterystyka fitosocjologiczna lasów hrubieszowskich (sum. Phytosociological characterization of Hrubieszów forest). *Fragmenta Floristica et Geobotanica Ann. XVI P*, 2, ss. 331—356.
- Dubel K., Szczygielski K. 1982; Ocena przydatności środowiska przyrodniczego województwa katowickiego do potrzeb turystyki i wypoczynku (sum.

- The evaluation of natural environment of the Katowice Voivodship for tourism and rest). *Czasopismo Geogr.* T. LIII z. 2, ss. 159—178.
- Duszyńska E. 1969; Najsilniejsze źródło w dorzeczu Wieprza (sum. The strongest water spring in Wieprz basin). *Przegląd Geofiz.* R. XIV (XXII) z. 1, ss. 79—84.
- Duszyńska E. 1972; Źródła w dorzeczu Poru (sum. The springs within the Por river basin). *Biuletyn LTN S. D.*, vol. 14, ss. 53—56.
- Fijałkowski D. 1972; Stosunki geobotaniczne Lubelszczyzny. Warszawa, PWN.
- Fijałkowski D. 1974; Projekt parków krajobrazowych i stref ochrony krajobrazu w województwie lubelskim (sum. The project for scenic parks and zones of protected landscape in the province of Lublin). *Chrońmy Przyrodę Ojczyzną* R. XXX z. 5, ss. 73—80.
- Fijałkowski D. 1975; Pomniki przyrody, rezerваты, parki i krajobrazy województwa lubelskiego. Lublin, PTTK.
- Fijałkowski D., Izdebski K. 1957; Zbiorowiska stepowe na Wyżynie Lubelskiej (sum. Steppe plants associations on the Lublin Upland). *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska s. B.*, vol. XII, ss. 167—199.
- Fijałkowski D., Izdebski K.: W sprawie utworzenia Zwierzynieckiego Parku Narodowego (sum. An appeal for setting up the National Park of Zwierzyniec). *Sylvan* R. CIII z. 9, ss. 1—13.
- Fijałkowski D., Izdebski K. 1972; Projekt Roztoczańskiego Parku Narodowego (sum. The project of the Roztocze National Park). *Chrońmy Przyrodę Ojczyzną* R. XXVIII z. 5—6, ss. 56—66.
- Fijałkowski D., Kseniak M. 1982; Parki wiejskie Lubelszczyzny. Warszawa, PWN.
- Gacka-Grzesikiewicz E. 1976; Ekologiczne problemy tworzenia nowych typów obszarów chronionych (sum. Ecological problems in formation of new types of protected areas as a form of environment conservation). *Wiadomości Ekologiczne t. XXII z. 1*, ss. 3—25.
- Izdebski K. 1962; Bory na Roztoczu Środkowym (sum. *Pineto-Vaccinietum uliginosi*, *Pineto-Vaccinietum myrtilli* and *Abietetum polonicum* in Central Roztocze). *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, s. C*, vol. XVII, (wyd. 1963), ss. 313—362.
- Izdebski K. 1962; Grądy na Roztoczu Środkowym (sum. Forest communities of the class *Querceto-Fragetea* in Central Roztocze). *Ekologia Polska S. A.*, T. X, Nr 18, ss. 523—584.
- Izdebski K. 1963; Zbiorowiska leśne na Roztoczu Środkowym. Torfowiska (sum. Forest communities in Central Roztocze. Peat-Bogs). *Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, s. B.*, vol. XVI, (1961), ss. 303—350.
- Izdebski K. 1967; Zbiorowiska leśne na Roztoczu Południowym (Forest communities in Southern Roztocze). *Annales UMCS S. C.*, vol. XXI, (1966), ss. 203—246.
- Jahn A. 1956; Wyżyna Lubelska (sum. Geomorphology and quaternary history of Lublin Plateau). *Prace Geogr.* IG PAN Nr 7.
- Kardaszewska E. 1975; Zróżnicowanie morfologiczne Zamojszczyzny w świetle mapy średnich nachyleń (sum. Morphographic differentiation of the Zamość district according to a map of mean dips). *Biuletyn LTN Geografia*, vol. 17, nr 1/2, ss. 3—12.
- Kostrowicki A. S. 1970; Zastosowanie metod geobotanicznych w ocenie przydatności terenu dla potrzeb rekreacji i wypoczynku (sum. Application of

- geobotanical methods in appraising fitness of regions for purposes of recreation and rest). *Przegląd Geogr.* t. XLII z. 4, ss. 631—645.
- Kozłowski S. 1973; Program ochrony krajobrazu Polski i jego pierwsza realizacja (sum. The plan for safeguarding Poland's landscape and its initial accomplishment). *Ochrona Przyrody* R. 38, ss. 61—83.
- Malinowski J. 1974; *Hydrogeologia, Roztocza Zachodniego*. *Prace Hydrogeol. Inst. Geol. S. Specj.* z. 6.
- Maruszczak H. 1961; Le relief des terrains de loess sur le Plateau de Lublin (str. Rzeźba obszarów lessowych Wyżyny Lubelskiej). *Annales UMCS s. B*, vol. XV, (1960), ss. 93—122.
- Maruszczak H. 1972; Wyżyny Lubelsko-Wołyńskie. *Geomorfologia Polski* T. 1, Warszawa, PWN, ss. 340—384.
- Maruszczak H., Wilgat T. 1956; Rzeźba strefy krawędziowej Roztocza Środkowego (rés. Le relief de la zone lisière du Roztocze Central). *Annales UMCS s. B*, vol. X, (1955), ss. 1—107.
- Michalczyk Z. 1982; Charakterystyka hydrogeologiczna dorzecza Łady (sum. Hydrogeological characterisation of the Łada river-system area). *Biuletyn Inst. Geol.* 339. Z badań hydrogeol. w Polsce t. 6, ss. 104—161.
- Mileska M. I. 1963; Regiony Turystyczne Polski (rés. Régions de repos et de tourisme en Pologne). *Prace Geogr. IG PAN* Nr 43.
- Nowacka B.; Zasady kwalifikacji terenu dla potrzeb rekreacji (w druku). *Ochrona walorów i zasobów środowiska przyrodniczego oraz obszarów rekreacji*. 1973, Min. Leśn. i Przemysłu Drzew., Dep. Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Plan kierunkowy zagospodarowania turystycznego Polski. 1969. GKKFiT, Zakład Zagospodarowania Turystycznego, Wrocław.
- Problemy zagospodarowania rekreacyjnego i uzdrowiskowego gmin. 1981. *Materiały Sekcji Zagospodarowania Rekreacyjnego TUP*, z. 106, Warszawa.
- Radziejowski J. 1979; Problemy oceny środowiska geograficznego dla potrzeb turystyki (sum. Problems of evaluation of the geographical environment for the needs of tourism). *Przegląd Geogr.* t. LI z. 4, ss. 703—716.
- Rederowa E. 1971; Występowanie źródeł na Wyżynie Lubelskiej i w obszarach przyległych (sum. Occurrence of the springs within the Lublin Upland and adjacent areas). *Przegląd Geogr.* t. XLIII, z. 3, ss. 355—361.
- Różycka W. 1977; Propozycja formowania ekologicznego systemu obszarów chronionych w planach zagospodarowania przestrzennego (sum. Draft formation of the ecological system of protected areas in the country development plans). *Człowiek i Środowisko*, t. I, nr 4, ss. 53—71.
- Siemiątkowska U., Kaczmarska G. 1968; Kwalifikacja terenu dla różnych form rekreacji metodą waloryzacji. *Miasto* XIX nr 3, ss. 17—23.
- Smogorzewski J. 1981; Plan zagospodarowania przestrzennego Roztoczańskiego Parku Narodowego. IKŚ, Warszawa.
- Szczęsny T. 1983; Obszary chronione w Polsce w świetle systemu i zasad kwalifikacji międzynarodowej (sum. Natural areas protected in Poland in the light of the system and principles of international classification). *Chrońmy Przyrodę Ojczyzn*, R. XXXIX z. 1—2, ss. 5—16.
- Warszyńska J. 1974; Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie województwa krakowskiego) (sum. An evaluation of natural environment resources for the development of tourist functions, as exemplified by the Cracow province). *Zeszyty Nauk. UJ* 350, *Prace Geogr.* nr 36.

- Wartości środowiska przyrodniczego Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej i zagadnienia jego ochrony (sum. Resources of the natural environment of Cracow—Wieluń Upland and problems of its protection). 1972. Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej PAN Oddz. w Krakowie, T. I.
- Wilgat T. 1971; Zagadnienie terenów rekreacyjnych w woj. lubelskim. Miasto, R. XXII nr 3, ss. 12—17.
- Wilgat T., 1974; Zmiany środowiska geograficznego i jego ochrona w województwie lubelskim. Przewodnik XII Ogólnopolskiego Zjazdu PTG T. I, Lublin.
- Wilgat T. 1979; Ochrona krajobrazu w makroregionie środkowo-wschodnim. Ochrona i kształtowanie środowiska na tle planów społecznego rozwoju oraz przestrzennego zagospodarowania w makroregionie środkowo-wschodnim. Zamość.
- Wilgat T., Michalczyk Z.: Stosunki wodne obszaru otaczającego Roztoczański Park Narodowy (w druku).
- Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej. 1969 (pod red. K. Myślińskiego). Zamość.

РЕЗЮМЕ

Обязывающие в Польше пространственные формы охраны природы определены в постановлении об охране природы 1949 г. К ним относятся народные парки и заповедники природы. Памятники природы, основным заданием которых является охрана таких конкретных объектов природы, как деревья, скалы и тп., могут также обладать поверхностными размерами. В 70-ых годах начали создаваться новые формы охраны природы, а именно: ландшафтные парки и заповедники ландшафта. Новые формы отличаются от старых сферой охраны и ведущими функциями. В заповедниках природы и народных парках обязывает строгий порядок относительно охраны, ведущую роль играет наука. Зона отдыха и хозяйственная деятельность в заповедниках (кроме закрытых) допустимы, но должны быть строго контролированы, а размеры их должны быть ограничены до не угрожающих природе деградаций. В ландшафтных парках режим охраны менее строгий. Хозяйственная функция может иметь здесь большое значение, а функция зоны отдыха — основное, но обе эти функции должны подчиняться главной цели — сохранению природных богатств. На территориях заповедника природы сфера охраны есть наименьшая. Допустимыми являются все формы хозяйственной деятельности при условии, что они не приведут к уменьшению природных богатств, обеспечивающих возможность развития — сейчас или в будущем — зоны отдыха.

Первые три формы — заповедники, парки народные и ландшафтные — требуют создания вокруг них защитной полосы, предохраняющей их территорию от посторонних отрицательных влияний. Территории заповедника ландшафта не нуждаются в дополнительных ограждениях, сами могут являться защитой для вышеуказанных форм. Защитные полосы не предохраняют заповедных территорий от всех отрицательных влияний, а особенно через воздух. Поэтому целью является создание больших объединенных комплексов охраны. Надо признать, что охрана таких больших площадей, как территория заповедника ландшафта, особенно необходима. Создаются таким образом терри-

ториальные резервы, которые в будущем — при необходимости — могут быть использованы для интенсивной хозяйственной деятельности.

Все формы пространственной охраны должны объединяться в одну централизованную и связанную систему. Формирование таких систем может — при обязывающих юридических предписаниях — происходить в границах воеводств, а создание ландшафтных парков и территорий заповедника ландшафта лежит в компетенции воеводских народных советов.

Работа представляет попытку запроектирования системы мер по пространственной охране в Замоиском воеводстве. В этом воеводстве, лежащим на юго-востоке Польши, в настоящее время имеется один народный парк (Розточанский ПН), 11 природных заповедников и 76 памятников природы (положение с конца 1882 г.). Зато не существует ни один ландшафтный парк и не установлены территории заповедника ландшафта несмотря на то, что природные богатства этого воеводства имеют большое значение в стране.

Разработка проходила по трем этапам. На первом этапе проанализированы элементы географической среды целого воеводства, главный упор делая на рельеф местности, водные ресурсы и растительный покров. Остальные элементы были трактованы как дополнительные. Каждый из основных элементов был перенесен на карту в масштабе 1 : 25 000 или 1 : 20 000 (леса).

На основании этих карт и исследований территории на втором этапе была составлена карта „природных богатств“. Обозначено на ней много элементов, используя, по мере возможности, их оценку с точки зрения естественной и ландшафтной. Были нанесены на карту поверхности лесов и лугов с отметкой тех, которые имели большое естественное значение. Были выделены территории с более или менее разнообразным рельефом. Произведена классификация целого района по четырем классам привлекательности ландшафта. Указанные обозначения были использованы для квалификации целой территории воеводства. Кроме того, введены различные обозначения, дополняющие характеристику территории. Обозначена граница Розточанского ПН и его защитная полоса, заповедники и памятники природы как существующие, так и проектируемые, особенно интересные формы рельефа местности, участки рек с ценными ландшафтами, водоемы, крупные источники, а также антропогенические объекты с ландшафтной и исторической ценностью (архитектурные памятники, места сражений, военные кладбища и тп.). На карте показаны элементы, обнижающие ценность территории, такие как свалки, большие выработки и тп.

На основании карты природных богатств на последнем этапе работы запроектировано комплекс заповедников в воеводстве. Проект охватывает 36 новых заповедников, 75 памятников природы, 6 ландшафтных парков, а также территории заповедника ландшафта и соединяющие их экологические коридоры. Задачей работы не было установление точных границ заповедных территорий. Для этого необходимы дополнительные исследования территории. Поэтому поданные значения площадей имеют ориентировочный характер. Проектируемые ландшафтные парки занимают около 17,5% площади воеводства, а все формы пространственной охраны — 51%. Такой большой процент территорий, предлагаемых для охраны, объясняется большими природными богатствами воеводства, а также тем, что эта территория относится к менее уничтоженным хозяйственной деятельностью в стране. Главные

функции в воеводстве исполняют сельское хозяйство и зона отдыха, а между этими функциями и охраной природы значительные конфликты не должны возникать. Обе функции могут развиваться не мешая друг другу и не противореча правильно трактованой охране природы.

SUMMARY

The areas of nature conservation in Poland are defined by the bill of nature conservation passed in 1949. They include national parks and natural reserves. Natural monuments as trees, rock outliers etc. are also the areal features, a principal task of which is to conserve individual natural objects. In the seventies new conservation areas have been initiated and named the landscape parks and areas of conserved landscape. These new features are different from the previous ones if taking their conservation range and leading functions into account. In natural reserves and national parks the nature is conserved rigorously and the research function of these areas predominates. A recreation and economic use are permitted (strict natural reserves excluded) but they should be carefully controlled and within the limits that do not result in a degradation of the natural environment. Inside the landscape parks the nature is conserved to a lower degree. Their economic function can be significant and the recreation can be even of principal importance but they both must be submitted to the primary role i.e. to the conservation of the landscape qualities. In the areas of conserved landscape the conservation is of the lowest range. Every economic use of the area is possible if it does not result in a decrease of environment qualities that enable a present or future development of the recreation.

All the three former areas (reserves, national and landscape parks) need a shield zone around them. It protects the environment from negative influence from the surrounding areas. The areas of conserved landscape do not need any additional shield but they can play this role by themselves. The shield zones do not protect the conserved areas from all the negative influence, especially from the one that enters by air. Therefore, a formation of vast compact conservation complexes is recommended. For this reason, a protection of vast areas of conserved landscape is especially desirable. They form the areal reserves that can be in future (in case of need) intensively economically used.

All types of conservation areas should form a uniform hierarchized and interrelated system. A development of such systems is possible (at operative regulations) within a district as landscape parks and areas of conserved landscape can be called by district councils.

This paper presents a project of areal conservation system within the Zamość District, located in south-eastern Poland. This area possesses now a national park (Roztocze National Park), 11 natural reserves and 76 natural monuments (at the end of 1982). There is not a single landscape park and the areas of conserved landscape have not been limited although the landscape qualities of the district are significant if compared with other parts of the country.

The studies were carried through in three stages. At first an analysis of elements of a geographical environment was done for the whole district, with a particular emphasis put on morphology of the area, waters and vegetation. The other elements were treated as the supplementary ones. Each of the three principal elements was presented at a map in a scale of 1:25,000 or 1:20,000 (forests).

Basing on these maps and general field investigations, a "quality" map was prepared in the second stage. Numerous elements were marked on it, with their evaluation (if possible) from a natural and landscape point of view. All forests and meadows were presented, marking the ones of a higher natural value. The areas of more and less diversified morphology were distinguished. The whole area in four classes of landscape attractiveness were noted. Such features were used for a classification of the whole district area. Besides various symbols were introduced. They supplemented a description of the area. The boundaries of the Roztocze National Park and its shield, existing and projected natural reserves and monuments were marked together with interesting morphologic features of the area, river reaches of high landscape values, water reservoirs, larger springs, anthropogenic objects of landscape or historic values (architectural monuments, battle sites, war cementaries, etc.). Elements that decrease the quality of the area (dumps, larger quarries, etc.) were presented too.

During the last stage, a system of conserved areas in the district was proposed on the basis of the quality map. The project presents 36 new reserves, 75 natural monuments, 6 landscape parks as well as areas of conserved landscape and the connecting ecological corridors. The work was not expected to mark in detail the boundaries of the conserved areas as for this purpose, extra fieldworks are needed. Therefore, the values for the areas are approximate. The projected landscape parks comprise about 17.5% of the district area whereas all the conserved areas about 51% of it. Such a considerable participation of the proposed conservation areas is to be explained by high landscape values of the district that belongs to the less economically destructed regions of the country. Farming and recreation were found to be the main functions of the district, and no principal disagreement between these functions and a natural conservation is to occur. Both functions can develop without any interference and they need not disturb a correct conservation of the environment.